

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
СПІЛКА АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ
НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН**

**АРХЕОЛОГІЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ:
ЗДОБУТКИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ**

МАТЕРІАЛИ

***II Всеукраїнської науково-практичної конференції з
міжнародною участю***

11 лютого 2021 р., м. Суми

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Протокол № 5 від 26.01.2021 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Ю. В. Подрез** – кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- О. В. Вовк** – кандидат історичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- В. І. Абакумова** – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- С. О. Авхутська** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- Д. В. Каравайко** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України.
- І. С. Кедун** – кандидат історичних наук, доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
- В. В. Турков** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- В. О. Оліцький** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- Н. В. Ярош** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

У45 Археологія Північно-Східної України: здобутки, сучасний стан та перспективи: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (11 лютого 2021 р., м. Суми). – Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. – 145 с.

Збірник II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю присвячений актуальним проблемам української археології: здобуткам, сучасному стану та перспективам. Матеріали, розміщені у збірнику можуть знадобитися викладачам, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться проблемами археології України.

УДК 902/904(477)(06)

© Колектив авторів, 2021

© ФОП Цьома С.П., 2021

сосновим тесаним у две стени яко вежи, так і башти» [3, с.239-240]. Ці ознаки співпадають і дозволяють стверджувати що вказаний об'єкт №1 і є рештками Круглої вежі.

Ще одна версія виникла у зв'язку з глибоким заляганням об'єкту (близько 4 м. від рівня денної поверхні). Спираючись на писемні джерела, зокрема на замковий реєстр 1572 року, в якому згадується про спробу побудови колодязя на території Житомирського замку, А. Петраускас висловив думку, що вказаний об'єкт і є свідченням цієї спроби. Не виключено також, що колодязь мав знаходитись всередині Круглої вежі. Поєднання оборонної вежі і колодязя часто зустрічалося у практиці побудови фортифікаційних споруд [2, с.29].

Отже ми можемо припустити, що оборонний об'єкт міг бути побудованим ще в давньоруський час і, з певними змінами, проіснував до XVIII ст. Але визначити остаточно час створення, функціональне призначення виявленої споруди та дослідити етапи її побудови стане можливим лише по закінченні археологічних досліджень, які на сьогодні припинені з ряду причин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В.Б. *Археологическая карта Волынской губернии*. Москва, 1900. 130 с.
2. Ієвлев М., Петраускас А., Тарабукін О., Хададова М. Розкопки на Замковій горі в м. Житомирі// *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ, 2019.С.28-29
3. *Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року*. Київ, 2005. 597 с.
4. Петраускас А., Ієвлев М.,Тарабукін О., Хададова М. *Звіт про археологічні дослідження на Замковій горі в м. Житомирі у 2017 р.* Київ, 2018. 183 с.

Хоружа М. В.

КЗ «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова»

РЕЧІ З ДОВОЄННИХ РОЗКОПОК ВЕРХНЬО-САЛТІВСЬКОГО КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА У КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ М.Ф. СУМЦОВА

У археологічній колекції Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова налічують близька 60 тисяч одиниць зберігання, з них 33882 предметів матеріальної культури, які пов'язані з населенням салтівської археологічної культури (друга половина VIII – перша половина X ст. н.е.). В цій колекції представлені матеріали розкопок Старо-Салтівського, Рубіжанського, Верхньо-Салтівського катакомбних некрополів (розкопки 1982–2020 рр.), біритуального могильника Червона Гірка (дослідження 2001 р.), інгумаційного ґрунтового Нетайлівського могильника (розкопки 1993, 2006–2014, 2017, 2018 рр.), інгумаційного ґрунтового Бочківського могильника (розкопки 2014–2016 рр.), кремаційного могильника біля с. Кицівка (розкопки 2012, 2013 рр.).

Треба зазначити, що Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова під час Другої Світової війни зазнав значних втрат. Більшість колекцій та відповідної документації не були евакуйовані на схід та загинули або були вивезені окупантами. Так, частина археологічних матеріалів, що була вилучена з колекцій Історичного музею імені Г.С. Сковороди та краєзнавчого музею, при спробі евакуації потрапили під бомбардування німецької авіації та майже повністю знищені у жовтні 1941 р. на станції Олексіївка Белгородської області [5, с. 7]. Не евакуйовані археологічні колекції з самого початку постраждали від пограбувань – і стихійних, і організованих робочою групою Оперативного штабу Розенберга [6, с. 177; 11, с. 36]. Значна частина колекції, яка залишалася у окупованому німцями Харкові та була представлена на «Археологічній виставці» (листопад 1942 – лютий 1943 р.) за адресою вул. Сумська будинок 33, загинула у вогні пожежі 14 лютого 1943 року.

Формування нової (післявоєнної) розпочалося з розкопок під керівництвом І.Ф. Левицького впродовж трьох польових сезонів (1943-1945 рр.) на місці спаленої археологічної виставки (вул. Сумська, 33) та у будинку Історичного музею (Пролетарська площа, 2). Вилучені з попелищ речі представлені у Колекційних списках – Арх. 1-4, 6, 25, 30, 88, 95, 96, 98, 99) [6, с. 178]. Особливу увагу привертає колекція Арх. 30, яка нараховує 191 одиниці зберігання, та представлена виключно матеріалами салтівської археологічної культури. За спогадами співробітників музею, атрибуція цих предметів була здійснена саме першим дослідником Верхнього Салтова В.О. Бабенко, який з серпня 1946 р. по березень 1947 р. займав посаду завідуючого відділом археології музею [5, с. 10-11].

Названа колекція містить в собі вироби з глини (гличики - 8 предметів), намисто з кольорового скла та сердолику (144 екз.), прикраси та деталі одягу з бронзи (31 екз.), побутово-господарський інвентар з чорного металу (фрагменти сокир, тесло-мотика, стремена, фрагменти вудил - 8 екз.). Усі ці речі походять з поховальних комплексів розкопаних біля с. Верхній Салтів, але з яких саме катакомб вони були вилучені встановити на сьогодні важко.

Увагу привертає підвіска-амулет у вигляді коня з чисельними пошкодженнями (Арх. 30/37) (рис. 1: 1). Вона представляє пласку розвернуту праворуч фігурку кону без кінського спорядження та ледве помітним вухком для підвішування. Передні ноги злегка підняті та зігнуті, довгий хвіст опущений до низу. Дані підвіски схожі з амулетами таксону 4.1 варіанту 3 та 4 з Північного Кавказу (конями з крилами) [7, с. 278, рис. 1: 11, 12]. За останні роки на Верхньо-Салтівському катакомбному могильнику знайдено три подібні підвіски (2 екз. з кат. № 1 ВСМ-I та 1 екз. з кат. № 99 ВСМ-IV) [12, с. 289, 294, рис. 1: 21]. Більш чисельні виявлені в катакомбах Верхнього Салтова фігурки коней з високими та тонкими ногами, красиво вигнутою шиєю, які зображують швидких, породистих коней з підв'язаним хвостом (таксон 4.1, варіант 2 за класифікацією

З.Х. Албегової та В.Б. Ковалевської) [7, с. 278, рис. 1: 4–8]. Амулети цього типу у колекції музею представлені сьома екземплярами (кат. № 60, 68, 69, 76 ВСМ-I, № 107 ВСМ-IV) [12, с. 289, рис. 1: 19].

До рідкісних для салтівських старожитностей знахідок відноситься підвіска з розвернутими у протилежні сторони головами коней на довгих шиях (Арх. 30/38), яка збереглася у фрагментах (рис. 1: 2). Цей амулет типологічно відноситься до типу двухвінькових підвісок з сильно витягнутою петелькою, трапецієподібною прорізною та шістьма отворами у нижній частині щитка. Вона відповідає першому типу другого варіанту підвісок із зображенням коней з території Прикам'я [8, с. 86-87]. Подібні підвіски в катакомбних похованнях Верхнього Салтова поодинокі. Одна така підвіска походить з катакомби № 15 ВСМ-I [1, рис. 1: 28], ще одна – з катакомби № 119 ВСМ-IV [3, рис. 5: 17]. Значно частіше аналогічні підвіски зустрічаються в салтівських кремаційних похованнях (могильник Суха Гомільша) [4, с. 134-135, рис. 25: 2, 26] та в кремаціях хозарського історико-культурного періоду з території Прикубання (могильник Дюрсо) [9, табл. 88: 42-44].

Не характерними для «класичних» салтівських старожитностей є дві поясні бляшки (Арх. 30/41, 43) (рис. 1: 3, 4). Це бронзові литі вироби, які мають щиток у вигляді подвійної прорізної арки, у нижній частині якого знаходиться нерухома петелька фігурної форми. Поясні бляшки подібного типу, але штамповані, зустрічаються у салтівських комплексах хронологічного горизонту І/ІІ за визначенням О.В. Комара (780-800 рр.) [10, табл. 4: 15-17]. Вони ведуть своє походження від литих срібних поясних бляшок хронологічного горизонту Столбіще-Старокорсунська (740-780 рр.) [3, рис. 14: 6; 10, табл. 3: 24-27].

Враховуючи загибель усієї документації по довоєнним дослідженням катакомбного могильника біля с. Верхній Салтів, нас не може не тішити те, що хоча б незначна кількість речей з цього некрополя все ж збереглася у фондах Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенов, В.С. 1998. Новые находки коньковых подвесок в салтовских захоронениях на Харьковщине. *Finno-Ugrica*, 1 (2), с. 3 - 12.
2. Аксёнов, В.С. 2012. Погребения всадников Нетайловского могильника салтовской культуры: типология и хронология (по материалам 2003 – 2010 годов). В. Евглевский А.В. (отв. ред.) *Стети Европы в эпоху средневековья*. Т. 9. Хазарское время. Донецк: Изд-во ДонНУ, с. 207 – 242.
3. Аксенов, В.С. 2016. Катакомба № 119 Верхне-Салтовского IV могильника под Харьковом. *Российская археология*, 4, с. 106-123.
4. Аксенов, В.С., Михеев В.К. 2006. Население Хазарского каганата в памятниках истории и культуры. Сухогомольшанский могильник VIII - X вв. *Хазарский альманах*, 5. С. 3 – 308.
5. Аксьонов, В.С., Бабенко, Л.І. *Відділ археології Харківського історичного музею (1991 – 2010): Бібліографічний покажчик*. Харків: Мачулін.
6. Аксьонов, В.С., Бабенко, Л.І. 2012. Археологічні фонди Харківського історичного музею: історія формування колекції. *Вісімнадцяті Сумцовські читання*. Збірник

- матеріалів наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства». Харків: «Майдан», с. 176 – 184.
7. Албегова, З.Х., Ковалевская, В.Б. 2011. Амулеты в виде коней и всадников в памятниках Северного Кавказа и Среднего Дона. В: Мамаев Х.М. (одв. ред.) *Вопросы древней и средневековой археологии Кавказа*. Грозный – Москва: Институт археологии РАН, Институт гуманитарных исследований АН ЧР, с. 277 – 293.
 8. Голубева, Л.А. 1966. Коньковые подвески Верхнего Прикамья. *Советская археология*, 3, с. 80 - 98
 9. Дмитриев, А.В. 2003. Могильник Дюрсо – эталонный памятник древностей V – IX веков. В: Мунчаев Р.М. (глав. ред.). *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV – XIII вв.* Москва: Наука, с. 200 – 206.
 10. Комар, А.В. 1999. Предсалтовские и раннесалтовские горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии). *Vita antiqua* 2, с. 111 – 136.
 11. Решетова, И.К. 2014. *Население Донецко-Донского междуречья в раннем средневековье (по материалам погребальных памятников салтово-маяцкой культуры)*. Дис. канд. ист. наук. 07.00.06. – археология. Москва: Институт археологии РАН.
 12. Хоружа, М.В. Кільцеподібні та солярно-зооморфні амулети салтово-маяцкої культури в колекції Харківського історичного музею. В: Сошникова О.М. (відпов. ред.) *Двадцять Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 160-й річниці з дня народження видатного українського вченого, академіка Української академії наук М.Ф. Сумцова, 18 квітня 2014 р.* Харків: Майдан, 2014, с. 287-295.

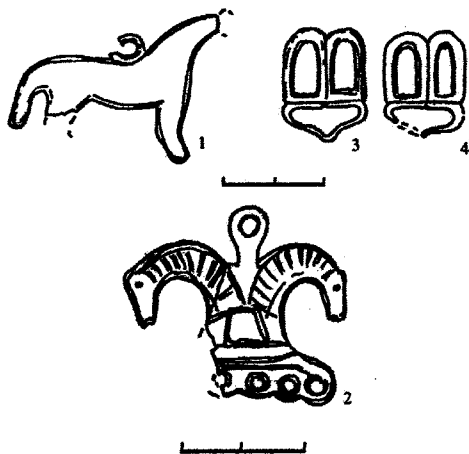

Рис. 1. Речі з довоєнної салтівської колекції Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова. 1 – підвіска-амулет, 2 – підвіска прикамського типу, 3, 4 – поясні бляшки.